

שמעתא עמיקתא

גליון תק"ו | פרשת תרומה | תשפ"ב | קהילת הניכי הישיבות | רמות ב' | ירושלים תובכ"א

שמעתא אליבא דהלכתא

משיעורי הרה"ג יוחנן בורגר שליט"א
מו"ץ וראש כולל הוראה רמות ב'

האם מותר ללמוד עזרה ראשונה מגוף המת

- א. איסור הנאה ממת. ב. עכו"ם. ג. איסור מהתורה או מדרבנן. ד. הסתכלות. ה. חיתוך בשרו לצורך לימוד. ו. שלא כדרך הנאה. ז. נתינת שכר על לימוד ממת.
- ח. איסור ניוויל המת - ניתוח לצורך לימוד רפואה. ט. במקום חשש פק"י. י. פעולות שדרך לעשותם לבנייא בחיים. יא. ניתוח נפל. יב. מה בכלל נפל הצריך קבורה.

א. איסור הנאה ממת

מבואר בע"ז (ט"ז): שמת אסור בהנאה, וילפינן לה מגז"ש שם שם מעגלה ערופה, כתיב הכא (במדבר פ"ב פס' א) ותמת שם מרים, וכתיב התם (שופטים פכ"א פס' ד) ועפרו שם את העגלה, מה להלן אסור בהנאה אף כאן אסור בהנאה. וכן פסקו הרמב"ם (אבל פ"ד הכ"א) והט"ו (יו"ד סי' שטמ).

ועי' בבניה לעיתים (לבעל הפלתי ה"ל יו"ט פ"א הכ"ג ד"ה וזה) שנשאל ע"ד עני א' שאשתו הפילה נפל משונה בצורתו האם יכול לסבב עמו בעירות להראות חזותו ועי"ז ירחמו עליו ויתנו לו פרוטות, והשיב לאסור, דמלבד דמנהג ישראל לקבור אף נפלים, מת אסור בהנאה, וזה פשוט שנפל הוא בכלל, דאסורו הוא כטומאתו, וא"כ הרי זה האיש משתכר באיסורי הנאה, ע"כ. ומה דפשיטא ליה דנפל אסור בהנאה אף אם אינו מחויב קבורה, כן מבואר נמי בנבו"י (ק"י יו"ד סי' ז). אולם הבנין ציון (ח"א סי' קט) כתי' דזה תלי בפלוגתא שהביא המל"מ (פ"ד הכ"א) לענין מת עכו"ם, דהאסורים בהנאה ע"כ ס"ל דלא בעינן דומיא דמרים שהוא מת החייב קבורה וא"כ י"ל דגם נפל אסור בהנאה משא"כ למתירין, והמל"מ הכריע כדבריהם. ועי' בחת"ס דלהלן אות ז' שמבואר שאיסור הנאה אינו תלוי בחובת קבורה וכחייבה לעיתים הנ"ל.

ב. עכו"ם

והנה השואל בתשובת הרשב"א (ח"א סי' ששה) כתי' דשמא לא נאמרה ג"ש הנ"ל אלא למתי ישראל. ושכן מוכח מהא דאמרו בחולין (קכב.) דעור האדם טמא משום גזרה שמה יעשה עורות אביו ואמו שטיחין. והלא תיפוק ליה דאסור משום איסור הנאה, אע"כ במת עכו"ם מיירי שאין בו איסור הנאה. אולם הרשב"א שם דחה ראיית השואל. והביאו הב"י (יו"ד סי' שטמ בבב"ב). ועי' בתוס' (סנהדרין מה. ד"ה משמשין) שמבואר כדחיהת הרשב"א. וכן נקט שו"ע (שם) לאסור. וכן דעת הצ"צ (סי' ג').

והרדב"ז על הרמב"ם (אבל פ"ד הכ"א) כתי' דהרמב"ם לא חילק בזה. ובתשובותיו (החדושת סעי' ששמה) כתי' דקיי"ל דמתי עכו"ם אינן אסורין בהנאה, דילפינן ממרים. וכן פסק הפר"ח (קו"א יו"ד סי' עט). והמשנה למלך (שם) הביא שבירושלמי מבואר דעכו"ם מותר בהנאה. ותמה על הראשונים שלא השיגו בדברי הירושלמי. ועי' באבנ"ז (או"ח סי' רמז) משי"כ על דברי המשנה למלך.

והשואל בשאלת יעב"ץ (סי' מא ד"ה הנה לא) נקט להקל ושכן שנקט הבן של הצ"צ שם בהגהותיו. אולם היעב"ץ דחה דבריו ע"פ הגמ' בחולין הנ"ל דמדתנן סתמא ולא מפליג תנא ש"מ דאף בעור הנכרי הדין כן.

והבית הלל (סי' עט) למד מתוס' (י. ס"ד"ה השוהר) שכת' שעבד וככרי הקנויים לישראל מותרים בהנאה. דאף סתם עכו"ם אינו אסור בהנאה. וכן למדו הנקה"כ הכנה"ג, המשל"מ והמגיה בצ"צ (שם). אולם השב"י (ח"א סי' פט) דחה הראיה כי שם מיירי דוקא בעכו"ם הקנוי לו. וכתי' שאף שהמגיה בצ"צ שחוכך להקל בקו"א חזר בו. והחת"ס (יו"ד סי' שלו ד"ה והא) הוכיח דאף בעכו"ם הקנוי לו אסור בהנאה. והגר"א (סי' שט) דחה דברי השו"ע וכתי' שהרשב"א התיך, וכ"כ תוס' בב"ק (שם). וכן משמע קצת מהחז"א דלקמן. ועי' להלן דדעת האג"מ והגרש"א זצ"ל שיש להקל במקום צורך גדול כגון לרפואה.

ג. איסור מהתורה או מדרבנן

ועי' ברשב"י (תני יו"ד סי' רג) שנשאל האם מותר לחתוך בגוף המת כדי להתלמד בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא דאתי מיניה הצלת נפשות, או דלמא יש בזה איסור דניוויל ובזיון להמת. ומסיק לאיסור אם לא במקום חשש פק"י. והובאו דבריו להלן. ולכאורה צ"ע אמאי לא אסר נמי משום הנאה מהמת שהרי לומד איך לרפאות. שו"ר בחת"ס (יו"ד סי' שלח) שהשואל נעמד בזה והשיב שלפי הסי"ד של השואל הוה זה פק"י ובכ"ה מתרפאים באיסור הנאה וע"כ דחה הנוב"י שאין זה בכלל הצלת נפשות. ועיי"ש (ד"ה והא) שכת' על מעשה דבכורות (מה) דתלמידיו של ר"י שלקו זונה אי שנתחייבה שריפה למלך בדקו ומצאו בה רני"ב אברים, דצ"ל דשפחה מעמקית היתה דשרי בהנאה, או אפי' שפחה כנענית של ישראל ותלא בפ"י הראשונים בכוננת תוס' דלהלן. ומבואר דס"ל להת"ס בדגוף הניתוח יש בו משום איסור הנאה.

ועי' בחבלים בניעימים (ח"ג יו"ד סי' ס"ד ד"ה אבל מיש ח"ס) שתמה ע"ז שהרי אין זו הנאה בגופו של מת רק גרמא ומבואר בריטב"א (סוכה לא: ד"ה והאמה) דבכ"ה אינו בכלל הנאה. וכן מוכח מהבנין ציון (שם) שאסר להשהות נפל להתלמד משום תקלה שמה ינהה בגופו ולא אסר משום איסור הנאה. והחז"א (יו"ד סי' רח ס"ק ז) כתי' דאפשר דכיון דאין כאן רק ראי' בעלמא והיא אינה נמכרת בשכר לא מקרי הנאה (בפרט לסוברים דעכו"ם אסור בהנאה). וכתי' בהר צבי (יו"ד סי' רעה) שזהו דעת הנוב"י שלא חשש לזה.

והשואל בלבושי מרדכי (מה"ג או"ח סי' כט) כתי' שאין להתיר משום מצנינו דקול ומראה אין בהם מעילה, כי מבואר ביו"ד סי' קמ"ב טע' ט"ו דאסור להסתכל בגוי דע"ז משום שנהנה בראי'. והחלקת יעקב (ד"ה דבריו דשאני התם שנהנה מנוי דע"ז, ובני"ד החשש הוא משום משתכר באסה"י, וזה שרי כי באו"ח סי' ת"ג ס"ז משמע דמשתכר בשאר איסה"י מותר כי אינו נהנה מגוף האיסור אלא שהדבר האסור גורם לו הנאה, עיי"ש בב"י ובמ"ב (סי' ט ושעה"צ שם), ע"כ. וכן הוא במחנה חיים (ח"ב יו"ד סי' ס) דלהסתכל וללמוד מהמת, לא נקרא הנאה. ועי' במהרש"ג (ח"ב סי' ר"ר - ר"ד) ובמהר"ם שיק (סי' שדמ).

ה. חיתוך בשרו לצורך לימוד

והנה מהחז"א הנ"ל שהביא ראייה שהסתכלות אינו בכלל הנאה מבכורות דשלקו גופה ללמוד את מנין אברים שבגוף. משמע דניתוח מת דינו כהסתכלות. וכן יוצא מהפוסקים שדחו קושית החת"ס על הנוב"י שנקטו דבניתוח המת לא חשיב הנאה.

אבל המנח"ש (תני סעי' צ) הקשה מהמל"מ (כ"ל המקדש פ"ח ה"ו) שכת' שהלוקח פתילה של הקדש ומדליקה ונהנה מאורה אינו בכלל מראה שאין בו משום מעילה. ובנ"ד שחותכין בבשר המת, ואפי' אם חותך באופן שאינו מפסיד את הבשר אסור, וכמ"ש האו"ש (שבת פ"א ה"ח) לענין תוקע בשופר של עולה דמועל ולא אמרינן דחשיב רק "קול" כיון שעושה מעשה בגוף השופר, ע"כ. ולכאוי יש לחלק דשאני נר להאיר ושופר להשמיע קול דלזה עומדים, וע"כ כשעשה בהם מעשה הנהנה מגוף הדבר, משא"כ מת שאינו עומד לחיתוך דלא חשיב נהנה מגוף הדבר ע"י הסתכלותו, דאין בחיתוך הנאה מגוף המת אלא ראייה בעלמא.

ו. שלא כדרך הנאה

ואף אם נימא דבכ"ה חשיב הנאה, יש לדון בזה, כי הוי הנאה שלא כדרכה, ומצינו לרדב"ז (ח"ב סי' תקמז) שהתיר אכילת המומיא (חנוט) מפני סמים המעורבין בו דחשיב שלא כדרך הנאתו. וכן יוצא מהשיבת ציון (סי' סב).

וכן מוכח מהמל"מ (אבל פ"ד הכ"א) שכת' דאע"פ דנהנה מההקדש שלא כדרך הנאתו לא מעל, שאני התם שהוא שלא כדרך הנאתו, אבל מוכר או נותן דמעייל דמעל ועיקר המעילה היא מוכר דבר של קדש דכיון שלקח המעות מעל, ע"כ.

אמנם הגינת ורדים (ח"א יו"ד סי' כ"ל א"ס ד"ה כלל) אסר אכילת המומיא כי מת אסור בהנאה אין חילוק באיסור זה בין דרך הנאתו לשלא כדרך הנאתו כי לא אפקינהו קרא בלשון אכילה, אלא אסורו הכתוב בסתם, ודינו כבב"ח וכלאי הכרם בכלל גוונא אסורים. והביאו בחי' רע"א (על יו"ד סי' שטמ). וכן נקט המנח"ש (שם). ועי' בשו"ע (יו"ד סי' קנח סעי' ג), ומסתימת דבריו משמע כהרדב"ז.

פניני הלכה

האם גנב צריך לשלם כפל לצאת ידי שמים

א. כתב המחבר (ח"ו"מ סי' א' ס"א) - בזמן הזה דנים הדיינים על הודאות והלוואות וכתובות אשה וירושות ומתנות ומזיק ממון חבירו, שהם הדברים המצויים תמיד ויש בהן חסרון כ"ס. אבל דברים שאינם מצויים אע"פ שיש בהם חסרון כ"ס כגון בהמה שחבלה בחבירתה, או דברים שאין בהם חסרון כ"ס אע"פ שהן מצויים, כגון תשלומי כפל, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים כתוקע לחבירו וכו' וכן כל המשלם יותר ממה שהזיק וכו', אין דנים אותו אלא מומחים הסמוכים בא"י. ע"כ. ומקורו מדברי הגמ' בב"ק פד. וכן: ומדברי הרא"ש והתוס' בריש סנהדרין. וכן הוא ברמב"ם (פ"ה מהל' סנהדרין).

עוד כתב המחבר (שם ס"ה) דאע"פ שדיינים שבא"י אין מגבין קנסות, מ"מ אם תפס הניזק שיעור מה שראוי לו לטול לא מוציאין מידו. ומקורו מדברי הגמ' ב"ק טו., וכן מבואר ברא"ש (שם סי' כ') ובמרמ"ם (פ"ה מהל' סנהדרין ה"ל י"ז).

ויל"ע בגמ' בזה"ז שבה לחזור בתשובה ולהשיב גיבתו אם צריך לשלם כפל בא לצאת ידי שמים. דאפשר דאף דאין ב"ד גובין קנסות בזה"ז, מ"מ אם רוצה דהא חזינן דאם תפס הניזק לא מפקינן מיניה, ומשמע דאיכא חיוב תשלומין.

ב. ומצינו בירושלמי (כתובות פ"ג ה"י) לענין מודה בקנס - מהו שאמרנו לו צא ידי שמים, נישמעינה מן הדא, מעשה ברבן גמליאל שהפיל שן טבי עבדו, אתא גבי דר' יהושע אמר ליה טבי עבדי מצאתי עילה לשחררו, אמר ליה ומה בידך ואין קנסות אלא בב"ד ובעדים ויאמר לו צא ידי שמים, הדא אמרה שאין אומרים לו צא ידי שמים.

ומשמע דבדיני קנסות כל שלא נתחייב בב"ד ובעדים, אי"צ לשלם אפי' לצאת ידי שמים. [דאי כוונת הירושלמי דאינו חייב מחמת שהודה, ומודה בקנס פטור. ה"ל למימר שכבר הודתה. ומדאמר אין קנסות אלא בב"ד ובעדים, משמע דכל דליכא ב"ד ועדים ליכא לחיוב קנס כלל ואף לא לצאת ידי שמים].

וכן דייק הרשב"א (ב"ק עד: וע"ה) מדברי הבבלי בהיא דר"ג, דבקנס כל דליכא עדים אפי' לצאת ידי שמים אינו חייב. והגאון דברי הירושלמי הנוכרי. וכן מבואר בדברי התוס' בכתובות (ג: ד"ה לאו משום) דבקנס דארבעה וחמשה אין חייב אפי' לצאת ידי שמים, דדוקא ממון הוא דמחייב בא לצאת ידי שמים, אבל קנס לא מחייב אלא ע"פ ב"ד כדאמרין אש"ר ירשיעוין אלהים פטר למרשע את עצמו.

וכבר יצא להעיר בזה קצות החושן (סי' א' ס"ק ז) על דברי המחבר דלא חילק בין קנס ממש לשאר גזילות וחבלות וכל מידי שלא שכיח ואין בו חסרון כ"ס (שאין דנים אותו וכו' ה"ה), דההבדל מבואר, דממון ממש אע"פ דאין דנים אותו בזה"ז, היכא דלא שכיח ולית ביה חסרון כ"ס, מ"מ לצאת ידי שמים הוא בעצמו צריך לשלם, וגזלן הוא אם אינו משלם. אבל קנס ממש לא שייך בו דינא דשמים, דאין מחייב בו אלא ע"י ב"ד. ואפי' מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור ואפי' לצאת ידי שמים, ואפי' תפס, כמבואר בירושלמי, דהא עבד תפוס בעצמו הוא.

ג. מיהו מסתימות דברי המחבר נראה דכל קנס בזה"ז אינו ביה תפיסה, וכ"כ בסמ"ע (שם ס"ק י"ז - ב"י השני שם מדברי המחבר) דאף התופס כפל וד' וה' אין מוציאין מידו. ולכאוי אי מהני ביה תפיסה משמע דינשו חיוב תשלומין (עכ"פ לצ"ש), דא"כ אמאי מהני תפיסה. ואכן ברא"ש (הנוכר כתב דמהיא דר"ג מוכח דכל קנס שאין לו עדים אפי' תפס לא עשה ולא כלום, דאינו זוכה אלא בב"ד ובעדים. אלא דהקשה ע"ז מדברי הגמ' שם ע"ש.

מיהו מסתימות המחבר נראה דתפיסה מהני אפי' בקנס, וא"כ לכאוי מוכח דאיכא חיוב תשלומין (עכ"פ לצאת ידי שמים), אע"פ דלא הירשיעוהו ב"ד.

